

El Pla Cerdà: el naixement d'una disciplina

Manuel de Solà-Morales

Manuel de Solà-Morales i Rubió (Barcelona, 1939) és doctor arquitecte i urbanista, *Master in City Planning* per la Universitat de Harvard, llicenciat en Ciències Econòmiques i catedràtic d'Urbanisme de l'ETSAB, de la qual en va ser director. Ha impartit cursos de disseny urbà a les Universitats de Cambridge, Nova York, Santiago de Chile, Harvard, Lisboa, Nàpols, Caracas, Coïmbra o París. Va fundar i dirigir el Laboratori d'Urbanisme de Barcelona i la SCOT. Membre de l'equip redactor del Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, també ha estat autor de plans a Tolosa, Alcoi, Aranjuez (amb Rafael Moneo), Olot, Banyoles, Badalona o Terrassa. En el camp de la construcció, es poden destacar l'Illa Diagonal (amb Rafael Moneo), la renovació del Poble Nou o el Moll de la Fusta, a Barcelona. També ha realitzat projectes a Berlín, Salzburg, Nàpols, Rotterdam, Salònica o Amberes, i més recentment, a Nantes, Porto o la Haia. Ha rebut els premis *March a la investigació* (1970), Puig i Cadafalch (1981), *Nacional de Urbanismo* (1983), Ciutat de Barcelona (1986), *Bienal de Arquitectura española* (1994), FAD (1995), *Iber FAD* (1999), Narcís Monturiol (2000) o *Grand Prix d'Urbanisme, Europe* (2000). La seva tasca com a escriptor i editor de col·leccions sobre urbanisme és molt extensa, amb un gran nombre de llibres i articles publicats a *Lotus*, *Casabella*, *Perspecta*, *Archis*, *UR* o *Daidalos*.

TEORÍA
de la
CONSTRUCCION DE LAS CIUDADES
APLICADA AL PROYECTO
DE
REFORMA Y ENSANQUE
de
BARCELONA
por
D. ILDEFONSO CERDÀ
Ingeniero de caminos canales y puertos.
Barcelona abril de
1859.

1. Les interpretacions de l'obra i la figura de Cerdà

Cerdà va ser un dels primers temes als quals em vaig dedicar com a estudiós i professor en el marc del Laboratori d'Urbanisme de la Universitat, a principis dels anys setanta (anys 1971, 1972 i 1973). Allí vam atacar algunes reflexions sobre la formació metropolitana de Barcelona i vam analitzar una sèrie d'assumpes, entre els quals, la qüestió social en els creixements marginals a Barcelona, les grans infraestructures o l'Eixample pròpiament dit. Si bé és veritat que aleshores encara no se'n parlava gaire, avui és una satisfacció veure que si tinc alguna dificultat en parlar d'aquest tema, més aviat és la de no anomenar llocs comuns ni repetir coses que tots vosaltres sabeu. Entenc que no és qüestió d'explicar una vegada més qui era Cerdà, què és el Pla Cerdà, què és l'Eixample o quina és la seva excepcionalitat, sinó d'avançar un pas més en la intenció dels organitzadors d'aquest cicle de ponències i acotar quines són les preguntes fonamentals que ens podem fer avui dia sobre Ildefons Cerdà i les seves feines.

Crec que aquest no és el moment d'explicar la història dels personatges o els episodis que hi ha relatats en aquesta llista, sinó de comentar els problemes d'interpretació teòrica –o fins i tot cultural– que podem plantejar actualment després d'uns quants anys d'estudis sobre Cerdà; deu haver dos centenars d'articles publicats en els darrers vint anys. Aquí en tenim un resum, que no sé si és el que jo hagués triat, però en tot cas, segur que ens val.

L'any 1976 vaig anar per primera vegada a l'estranger a parlar del Pla Cerdà. Jo era aleshores un jove professor acabat d'arribar d'Amèrica que començava a donar classes a l'Escola d'Arquitectura. Tenia una certa relació personal amb Gabriel Alomar –el conegut urbanista mallorquí–, a causa de la meva afecció mallorquina. En aquell moment, Alomar era president de l'Associació Europea de Conservació de Centres Històrics, una associació amb un enfocament cultural bastant ampli, que es començava a preocupar de les ciutats europees com a seu o lloc d'un patrimoni arquitectònic i urbanístic. Ell, que amb aquestes qüestions era molt gelós, em va proposar si volia ajudar-lo; així, em va demanar si el volia acompanyar en la seva feina de renovador cultural a Europa, com aquests amics de les ciutats històriques (que es deien aleshores), que després han donat lloc a institucions de molta més envergadura i potència. Jo li vaig dir: "Mira, per què no pensem que les ciutats històriques no són només les ciutats gòtiques i les ciutats renaixentistes de les quals parlem justament, i de les ciutats italianes, o les ciutats centroeuropees? L'Eixample de Barcelona és un patrimoni, un teixit i una mostra d'un gran fet, que moltes vegades ens mirem com una realitat quotidiana, com un fet actual, fins i tot com un fet modern, però que també té un valor excepcional; per altra part, té

un valor patrimonial, un valor històric i monumental, no pas necessàriament pels seus edificis i els seus elements, sinó fins i tot com a llegat urbanístic en sí mateix.” Va ser així com ell em va encoratjar perquè presentés una exposició sobre l'Eixample a la ciutat d'Estocolm, on es feia un congrés. D'aquesta manera, vaig començar un esforç de documentació i de teorització sobre el que era l'Eixample, a la vegada que el defensava, diguem, en els seus elements, no només en la seva idea. També vaig començar a comprendre la dificultat de fer entendre aquests aspectes a la gent de fora, ja que tenien molt poca informació prèvia i en molts dels cercles preocupats per aquestes coses privaven la visió monumental o la teoria de la ciutat. A més, en aquells anys setanta, el punt de vista econòmic –sobretot– i el de planificació eren dominants en el món anglosaxó, que no estava molt interessat en aquest tipus d'exemples.

Avui, després de vint anys, afortunadament això no és així i l'atenció i el reconeixement a Cerdà i el seu pla són molt més estesos. A la vista d'això, a mi em sembla que és l'interès d'aquesta ponència esbrinar una mica quines claus o, com deia Enric Lluch, quines qüestions queden encara pendents sobre aquest tema. La primera distinció que em sembla que cal fer –i entenc que part de la meua feina serà esbrinar-ho– és aquest enteniment de la pròpia figura d'Ildefons Cerdà; com s'ha de valorar, si és que aquí s'està intentant. Em sembla molt encertat construir un primer resum de personalitats, feines o moments –de qualitat singular en l'urbanisme català de l'últim segle–, en els quals Cerdà és tan important.

Hi ha un grup de gent, d'entre els que els darrers anys s'han dedicat a això, que han valorat sobretot la figura, diríem personal, heroica i gairebé profètica d'Ildefons Cerdà; han destacat aquesta excepcionalitat principalment per un mèrit de la persona, que va dedicar-se durant bastant de temps –en unes condicions de poca informació i escassa atenció per part dels poders públics– a l'estudi de la ciutat, a la redacció de la seva teoria general, a la proposta i defensa d'un pla i, finalment, a la seva execució, recorrent a l'ajuda d'altres feines i ciutats (sobretot de Madrid), en qüestions de vialitat o d'enginyeria. Aquesta és una interpretació que va començar concretament l'any 1959 Adolf Florensa –aleshores arquitecte municipal responsable del patrimoni i director d'alguna publicació–, que va constituir la primera aportació interessant d'estudi de Cerdà. Era el Centenari del Pla Cerdà (1859-1959) quan va publicar una sèrie d'articles sobre qui era Cerdà, que avui encara són bàsics: va exaltar la figura del propietari de Centelles, que va estudiar a Madrid, que va entrar en contacte amb la nova enginyeria de camins –de la qual n'aprengué el seu caràcter progressista–; va destacar la seva aposta per la nova tecnologia, el seu compromís social per la higiene i la salut de la classe treballadora i, que en contacte amb aquesta onada del que representava la nova professió dels enginyers de camins,

va emprendre una campanya gairebé personal en defensa d'aquesta nova disciplina que ell descobreix, que és l'estudi de la ciutat i l'anàlisi de la seva lògica.

Més endavant, aquesta línia ha tingut altres aportacions, com la del Col·legi d'Enginyers de Camins –que va recolzar els treballs de Salvador Tarragó– i d'altres, que van desenvolupar fortament aquesta visió, a més d'una sèrie d'exposicions, que van ser àmpliament repartides o difoses després. Aquesta va ser una imatge molt estesa, que jo crec que és atractiva, una representació del personatge que ha tingut prou “ganxo”, amb els seus “bigotis” i el seu plànol a la mà, representada per aquell gran retrat de Cerdà que hi ha a l'Ajuntament de Barcelona. Amb aquesta actitud, diguem generosa però també molt combativa, va donar molts dels seus anys, va lluitar, es va barallar amb ministres i alcaldes i va perdre la seva fortuna defensant aquesta postura.

Fabià Estapé, en ajornar cinc o sis anys la reedició de les obres de Cerdà, abunda en aquesta visió, diguem hagiogràfica, de valorar l'obra de Cerdà per la seva persona i els seus mèrits com a tal, fent un estudi molt més detallat de la seva vida, les seves relacions familiars, la partida de la seva néta a les Filipines i com es distribueix el seu patrimoni. D'aquesta manera, als ulls de l'opinió pública presenta un concepte encara molt més emfàtic i exemplar, que ell aprofita per contrastar i treure les actituds de certa progressió catalana de mitjan segle passat i les actituds més conservadores de certa propietat del sòl, així com les de certes forces polítiques, sobre les quals Cerdà hagué de lluitar abastament. Podríem dir que aquesta és una línia d'interpretació prou potent (potser no és la que a mi m'interessa més), que arriba fins avui dia. Em sembla que les darreres exposicions fetes sobre Cerdà –dirigides sobretot per Albert Serratosa, el propi Salvador Tarragó i d'altres– estarien en aquesta mateixa línia; serien l'última versió, naturalment, cada vegada més complexa i més rica d'elements, que interpreta el paper de Cerdà com a autor internacional.

Hi ha una altra interpretació de Cerdà i de la seva obra que no és pas contradictòria amb l'anterior (Cerdà va ser un enginyer esforçat, utòpic; tot això no es posa pas en dubte), que diu que el que és veritablement important de Cerdà és el seu paper com a teòric de l'urbanisme; el seu document –*Teoria general de la urbanització*– és una aportació extraordinària a la història del pensament urbanístic i un document excepcional, que per raons conjunturals –pel fet que està escrit aquí i no està escrit a Londres– no ha sigut conegut. La seva difusió, fins i tot dins d'Espanya, ha estat escassa, el que ha provocat el seu oblit. En bona part, aquest fet seria culpa dels propis catalans, que durant molts anys van estar en contra de Cerdà. En certs moments, hi ha hagut sectors de la cultura catalana que no veien pas bé ni les idees contingudes a l'Eixample i a la teoria general ni el procés polític a través del qual el pla s'havia imposat a la voluntat de l'Ajuntament de Barcelona. Per tant, aquest

silenci sobre l'obra de Cerdà ha fet que alguna cosa que hagués pogut ser un moment, un document prioritari de la cultura internacional, no ho hagi estat. Arturo Soria –nét d'Arturo Soria i Mata– i Françoise Choay –una professora d'història de l'art i crítica d'arquitectura molt important de l'Institut de França–, entre d'altres, són els que d'una manera més directa han sostingut i sostenen que el que més interessa són els dos volums de Cerdà. Certament, són pesats, feixucs i molt difícils de seguir, però són el primer tractat d'urbanisme modern; i aquesta és una qüestió fonamental.

Tot això vol dir que hi ha un cert consens en pensar que potser és veritat que de ciutats se n'ha construït sempre, inclús en alguns moments han sigut molt conscientment edificades –fruit de projectes, plans, traçats i, fins i tot, de principis de construcció de ciutats–, però hi ha un cert moment (que es podria situar aproximadament entre mitjan segle XIX, segons uns, i finals del mateix XIX i principis del XX, segons d'altres), en què aquesta activitat, art o pràctica de construir ciutats pren molt de cos i adquireix un cert raonament teòric propi. Aquest fet es manifesta sobretot per l'aparició d'una sèrie de tractats sobre la construcció de ciutats apareguts als principals països europeus a cavall d'aquestes dates, entre 1870 i 1910.

El tractat de Baumeister, urbanista de Berlín, és tradicionalment conegut com un dels primers estudis d'urbanisme modern; el seu tractat sobre l'extensió urbana i els seus principis tècnics legislatius i econòmics van ser publicats cap a l'any 1876. Més endavant, diferents autors van fer tractats sobre la construcció de ciutats, com ara Stübben, després Eberstadt o la famosa publicació *Der Städtebau* a Alemanya. En aquells anys, aquests treballs donen solidesa a una pràctica que hi ha als ajuntaments i les ciutats –molt de la mà del progrés de l'enginyeria urbana–, moguda per la preocupació creixent per la sanitat de les ciutats i, per tant, pel sanejament i les xarxes urbanes, elèctriques i de subministrament d'aigua. Això obliga a unes obres que, necessàriament, han de tenir una visió sintètica i global del territori urbà i, en conseqüència, porten per força a un raonament d'una certa potència intel·lectual que els coordini.

En paral·lel a aquests tractats que es publiquen a Alemanya en surten d'altres, com ara el famós estudi de Camillo Sitte sobre l'art de construir ciutats segons principis artístics, que reclama tot l'altre vessant més artístic, moltes vegades més monumental, pintoresc i arquitectònic de l'espai urbà; de les característiques dels carrers, les places, els llocs de convivència, els monuments, els mercats, les esglésies o el Bultz. Succeeix el mateix amb l'art cívica a Bèlgica o l'Eberstadt sobre l'habitatge i els problemes de la parcel·lació del sòl; és a dir, hi ha tota una sèrie de tractats que han estat tinguts per molts (això ha estat teoritzat i escrit en llibres actualment) com l'origen de l'urbanisme, en tant que corpus teòric. Davant d'aquesta

visió fortament acadèmica, aquests altres *cerdanistes* diuen: “Ep! Ildefons Cerdà ja tenia visió teòrica anterior!” En efecte, Cerdà ja feia una teoria de la ciutat l’any 1860, abans que els alemanys —que són tinguts pels primers—; després vindran els francesos al cap del segle XIX i els anglesos a principis del segle XX. Cerdà ja s’havia posat en aquest tema; no és pas el mateix, deia coses molt diferents, però ja s’hi havia posat.

Segurament, aquest fet és completament cert. De totes maneres, a mi també em sembla que cal destriar fins a quin punt això és el que més ens ha d’interessar. El tractat de Cerdà, del qual tots en parlem i pocs el coneixen —jo no puc pas dir que el conec, tant anys que m’hi dedico—, és realment tan feixuc i tan llarg, que és difícil de dir que el domines.

El tractat té una primera part que és un estudi de la urbanització, procés a través del qual els territoris es converteixen en ciutat, s’urbanitzen. Aquesta part és una llarga i parsimoniosa explicació de tipus històric, de com la *civilización pedestre*, la *civilización rodada* i la *civilización de la máquina* van tenir la seva ciutat i de com això provoca un procés de concentració —o com diu Cerdà, “un procés d’urbanització”—, com havia fet certa geografia històrica. Cerdà havia inventat noves paraules i nous termes, amb una visió molt densa sobre què volen dir; això és el que el fa atractiu, malgrat ser tan carregós.

El tractat té un segon llibre, que és l’anàlisi de la ciutat pròpiament dita, quines són les parts de la ciutat, què són les vies, les intervies, els elements, les cases o els edificis. Es tracta d’una dissecció de la ciutat en abstracte, no pas de la ciutat de Barcelona: és com una definició de la ciutat.

La tercera part del tractat és una discussió estadística sobre el tema de la densitat. Finalment, la quarta part és una discussió sobre com han de ser els mitjans de locomoció per a la nova ciutat. Moltes vegades, ha sigut aquesta quarta part la que més ha caracteritzat l’obra de Cerdà. S’ha fet una mica de fantasia en comentar alguns aspectes, com per exemple, les necessitats futures del trànsit, el fet de pensar els xamfrans per a les locomotores, el dimensionament de les voreres en 5 m perquè dues persones es puguin creuar i entremig una pugui parlar amb els amics, etc. Tot això abundaria en la interpretació de Cerdà com a científic positiu, com a previsor tecnològic i, per tant, en la seva visió futurista.

En canvi, la interpretació de Cerdà que fan Choay i Soria diu —d’acord amb tot això— que aquest aspecte no és pas important, perquè tampoc és en això que es demostra que Cerdà tenia raó, sinó en la seva reflexió sobre la ciutat; no com a teòric de l’urbanisme, sinó com a teòric de la ciutat. A través d’aquest estudi de la ciutat i la seva actitud de mètode, analitza un fet com la urbanització, que li és nou —un fet social i un fenomen—, i és capaç de categoritzar-lo i donar-li noms i classifi-

cacions. Amb tot això, arriba a certs principis molt generals, però certs principis d'actuació; com un esforç, primer taxonòmic i després de filosofia política o de sistema d'actuació, cosa que hem vist moltes vegades metodològicament (tot i que més amb el dret i les ciències socials que no pas amb el tecnològic).

En aquest sentit, en aquesta atenció de Cerdà per la ciutat s'hi reconeix quelcom que el separa molt del que és el naixement de l'urbanisme, tal com ve entès en els primers tractats sobre com construir ciutats. Aquests tractats inicials citats anteriorment, com els dels alemanys o el d'Eugène Hénard sobre París –que estudia tots els sistemes del viari d'aquesta ciutat–, extreuen una teoria general de la ciutat; inclús el posterior tractat de Howard a Anglaterra o el de Tony Garnier a Lió no fan teoria de la ciutat, sinó que ofereixen un repertori de solucions concretes per aplicar a les ciutats. En el fons, són un manual, el recull escrit d'una sèrie de pràctiques establertes, més o menys recomanades de com intervenir. Succeeix el mateix amb els tractats de Sitte o Wulz, que discuteixen com fer les ciutats boniques: “Alerta! No us feu pesats, alerta! Feu els carrers una mica corbs, no sempre rectes, perquè això és molt avorrit; encara que els enginyers ens diuen que no ho fem tort, allargueu la longitud del recorregut en totes les corbes de Praga. Resulta que l'allargament de la longitud de només un 10% respecte a la seva forma recta comporta una gran satisfacció, en veure un campanar i una església quan gires. I això ho tens gràcies a la corba”.

Aquest tipus de discussions –que estan molt a l'abast de qui vol crear uns principis– són més aviat debats sobre solucions alternatives. Això és el que la *manualística* de la qual neix la urbanística (és correcte dir-ho així, si estem pensant en la urbanística com a pràctica professional), condueix per una sèrie de principis o, si m'apureu, de receptes. Tot i que la teoria general de Cerdà és una teoria que certament no dóna cap recepta, sí que fa una elaboració general del que les ciutats han estat o com s'han format i, per tant, de com ha de ser la ciutat amb majúscula. En aquest aspecte no té cap precedent, ja que Alberti i els teòrics del Renaixement definien els criteris i la forma de la ciutat d'una manera deductiva, des de principis de raó o de forma per si mateixa.

Per altra part, els grans tractats d'edificació d'Alberti tampoc estarien tan lluny del que Cerdà deia, ja que en moltes de les seves afirmacions hi ha la lògica dels vents i la col·locació dels traçats dels carrers respecte als vents, la jerarquia dels edificis públics respecte a les cases dels ciutadans o, fins i tot, problemes més concrets sobre el sanejament o el límit de la ciutat. A mi em sembla que el valor de Cerdà i la seva teoria general incideix més en una sèrie de llarga durada, que efectivament aniria des dels tractadistes del renaixement (sobretot Alberti) fins a Cerdà mateix, i que ja no en trobaria cap altre fins a Le Corbusier i la *Carta d'Atenes*, on es plante-

gen els problemes dels usos de les ciutats, no com s'han de solucionar. Davant d'aquesta sèrie, em sembla que els tractadistes del naixement de l'urbanisme constitueixen un filó més concret, potser més ric en altres aspectes, però amb el qual la comparació amb Cerdà és una mica espúria i malaguanyada per a Cerdà, perquè davant d'això sempre hi perdrà, pel fet que no ha estat difós en alemany, ni anglès, ni francès (sobretot en alemany i anglès; fins fa poc, les llengües de l'urbanisme). Encara que hagués estat escrit en anglès, potser ningú se l'hagués llegit tant com als altres, ja que no oferia solucions ni servia per copiar, i això automàticament el col·loca en un altre prestatge, en un d'aquells que hi ha molt a dalt, amb els llibres que només es treuen de tant en tant. Des d'un punt de vista cultural, en canvi, li dona una possibilitat de gran importància.

2. El valor central de l'aportació de Cerdà: l'obra realitzada

Contràriament, a mi em sembla que si avui analitzem el ressò que tenen en tot el món el nom d'Ildefons Cerdà, la seva obra i l'Eixample de Barcelona, haurem de coincidir que no és pas fruit directe del reconeixement del mèrit heroic de la persona d'Ildefons Cerdà ni de la força de convenciment que ha tingut la seva teoria general, sinó sobretot de la seva obra realitzada: l'Eixample de Barcelona i el descobriment del que hi ha darrera d'aquesta obra. És probable que si l'Eixample de Barcelona no s'hagués construït, Cerdà fóra un personatge poc conegut, curiós i simpàtic, com aquell utòpic que va anar a fundar la ciutat de Utah i va escriure uns tractats enormes. Això no vol dir que l'únic que interessi de Cerdà sigui la seva obra material, però segurament la relació de l'obra material amb el que hi ha darrere és el que el fa únic; és a aquesta correlació a la qual hauríem de donar-hi més importància.

En la pròpia obra de Cerdà voldria assenyalar alguns punts que ja avancen aquesta hipòtesi del seu valor com a urbanista; és a dir, com a persona que es preocupa d'una intervenció pràctica, però que vol fonamentar-la amb uns principis el més sòlids possibles. Per tant, aquesta conversió de la pràctica en ciència es lliura a una feina de reflexió i de crítica moltes vegades més polèmica. Hi ha alguns elements en el propi text que no són els més metodològics ni els més teòrics, en el sentit que Choay o Soria han destacat, però que a mi em semblen importants. Aquesta actitud és molt pròpia dels enginyers del segle XIX i de molts del segle passat: persones convençudes que a través d'un procés de reflexió teòrica i d'avançament científic es justifica una intervenció pràctica molt concreta, com pot ser construir carreteres o ferrocarrils. Aleshores, però, construir carreteres no era producte de fórmules establertes, sinó una qüestió de gran reflexió; amb això es feia quelcom molt semblant a

la preocupació i l'actitud de Cerdà davant de les ciutats. Tanmateix, en el propi text hi ha elements que a mi em sembla que ja són participatius d'aquesta actitud de dialèctica, si voleu, o de fertilització mútua entre un esforç d'aplicació pràctica –que tantes vegades obliga a una transacció– i a un inequívoc embrutar-se les mans, una certa mistificació i una voluntat teòrica important. Aquesta actitud es manifesta en la importància que Cerdà dóna al mètode comparatiu.

En els textos de la teoria general i, sobretot, en els últims documents recollits en la darrera publicació general que s'ha fet de tota l'obra anterior de Cerdà hi apareix una qüestió que fa referència a la seva manera –molt il·lustrativa– de treballar: la manera com ell arriba a proposar el traçat de la ciutat de Barcelona. Hi arriba per moltes entrades, però una de les principals és aquesta del mètode comparatiu. Ell presenta tot l'estudi que havia fet dels plànols de Washington, Buenos Aires, Torí i, sobretot, Lió i Edimburg (i encara me'n deixo algun altre, potser set o vuit ciutats), per veure com aquestes poblacions havien resolt el seu problema de creixement. Avui, això ens pot semblar una mica obvi, però no ho era gens l'any 1850, quan aquesta informació no existia, ni existia pràcticament el correu, ni les postals de turisme, ni els llibres de ciutat; únicament existien alguns plànols en alguna cartoteca reial i alguna biblioteca parisina. La informació de com eren les ciutats només es podia obtenir a partir de les explicacions dels viatgers: les explicaven amb paraules i algun que altre dibuix perspectiu. Però, és clar, plantes de ciutat no és que no n'hi haguessin –les tenim en els museus i sabem que hi havia cartografia militar per atacar i defensar les ciutats–, però calia molta decisió per aconseguir conèixer com eren les ciutats (com Torí havia decidit quinze anys enrere, amb una quadrícula que s'estengués fora muralles). Aquest procedir per exemples, per comparació, diríem que per experimentació comprovada, és una actitud molt científica de Cerdà. A la meua manera d'entendre, però, és diferent del valor científic que se li atribueix a vegades, quan s'entén per científic l'haver produït un corpus general del qual es desglossarien deductivament una sèrie de principis d'actuació. A mi em sembla que l'Eixample de Barcelona realment no surt de la teoria general, ni al revés. Sembla que parli de dos móns diferents; tot i que segur que no era així en el seu cap, succeïa d'aquesta manera. Un era com l'argumentació més epistemològica de la seva feina; l'altre, el mètode de treballar que era molt més –en aquest sentit de ciència experimental– que comparar i treure conclusions.

L'altre aspecte que apareix en la teoria general és la definició de l'element tipus d'organització, i aquest sí que és com un principi científic (trobar l'embrió que s'ha de repetir); en el cas de l'Eixample és la definició de l'illa tipus, que és molt important en la memòria del pla de Barcelona. Totes les pàgines es dediquen a teoritzar sobre com Cerdà arriba a definir aquesta illa de 113 m x 113 m, amb carrers de 20 m. Hi ha una

sèrie d'extenses disquisicions geomètriques sobre les grosses, les petites, la quantitat de façana i la quantitat de pati; elements que alguns que estudiàvem havíem descobert sempre com a temes i que després s'ha vist que ell els havia tractat abastament. Tant si eren més allargades –com les d'Edimburg o les de Manhattan– o eren més quadrades –com les de Buenos Aires o Berlín– (les de Buenos Aires les més grosses del món, les de Barcelona gairebé tan grosses com les de Buenos Aires), el que ell en deia el premi a la quadratura –és a dir, una *mansana* que és quadrada– té premi en la seva forma: un òptim que arriba a definir i concretar en 113 m. Quan és quadrada és molt millor, perquè pot treballar, diríem; és isòtropa, totes les cares poden tenir les mateixes possibilitats d'edificació, els carrers que donarà es trobaran a la mateixa distància i això dona una regularitat de cruïlles, etc. Més endavant, però, si un treballa sobre l'Eixample de Barcelona i veu que té aquella regla de carrers, que la *mansana* està a 113 m i que cada 5 carrers varia i en posa un de més ample, et sorprèn molt que 5 *mansanes* d'aquestes siguin exactament l'amplada del casc antic de Barcelona; que entre la via Laietana i el carrer d'Urgell hi hagi exactament 5 vegades 113; que després del passeig de Sant Joan fins a la plaça de les Glòries hi hagi 2 vegades 5 vegades 113, o sigui, 10 vegades exactament 113, i que entre el baluard de Tallers i el baluard de Sant Pere hi hagi 3 vegades aquesta distància.

És a dir, hi ha una sèrie de mètriques que dius: “bé, o molta casualitat o s'han pensat totes les coses alhora, perquè...”. Em sembla que aquesta és la part més atractiva, poderosa i més exemplar de Cerdà per als professionals que ens dediquem a això, perquè descobrim aquest doble vessant, que li dona una condició única en el panorama del que era i el que ha estat la construcció de ciutats i la teoria de la construcció de les ciutats en aquests anys. Crec que la regularitat és el que fa que Cerdà sigui tan modern; veiem que fa un mòdul que l'ha de definir amb tota la força de ser l'òptim i acaba amb la fórmula de la qual en surt el 113. En el primer plànol de Cerdà hi ha gairebé un miler de *mansanes*; per tant, ell no podia llençar una mida i dir: “aquesta està bastant bé, feu-la mil vegades”; havia de justificar-ho. Després, però, veus com la distribució i la periodicitat no busquen la perfecció en aquesta regularitat, ja que, per exemple, la rambla de Catalunya és torçada i dona diferents gruixos a les *mansanes*; així, cada cinc carrers n'hi ha un de més ample, que canvia les fondàries de les intervies. Al passeig de Gràcia no li tocava pas allà on és i els xamfrans són diferents a la plaça Letamendi i a la plaça Tetuan, mentre que a la Creu Coberta són més grossos que els demés. Tota aquesta capacitat d'absorbir les variacions i les excepcions és el que fa forta la regla, i aquest sí que em sembla que és un principi molt i molt modern, que busca la seva perfecció; no la regularitat d'una norma, sinó la capacitat d'una norma en admetre el seu contrari, en admetre la seva pròpia negació. Aquesta és una part molt bonica del procés de l'Eixample i

del pensament de Cerdà; per tant, són coses que ja estan en els llibres, però és la part dels textos a la qual potser no se li dóna tanta importància de vegades. Jo crec que tindria interès donar-n'hi.

3. Què va aportar Cerdà a la cultura urbanística de la seva època?

Vist tot això, podem passar a la pregunta definitiva: què és el que Cerdà va aportar d'important a la cultura urbanística europea? Sens dubte, l'Eixample i la teoria de la més perfecta ciutat de nova planta feta a Europa en el segle XX; perquè Barcelona és una *New town* per excel·lència i una ciutat feta nova seguint el Pla amb una gran observança. Encara que hi ha qui recrimina sovint (amb justícia) totes les transgressions al Pla Cerdà, jo sempre dic que no conec cap llei en aquest país –que ha canviat cinc vegades de constitució i no sé quantes de monarquia i de govern– que hagi continuat més immutable que les ratlles de Cerdà. Ha passat més d'un segle i l'Eixample es manté, no dic que totalment fidedigne al plànol que ell va dibuixar, però no conec cap altre cas de totalitarisme impositiu tan gros. Per tant, Cerdà ens ha deixat aquest monument, que és la ciutat de nova planta més grossa i més perfecta que hi ha a Europa en aquest segle.

En canvi, la seva teoria urbanística potser era important com a llibre, però no va ser coneguda; per tant, no va influir en termes de cultura urbanística. Potser com a persona era un personatge fantàstic, però va morir sense veus; només al cap de cent anys s'ha reconegut que va ser tan fabulós. Així, realment ha tingut influència o és una perla única que tenim aquí? Jo crec que sí que va tenir molta influència, però no a la manera dels tractadistes que van escriure un llibre que va ser llegit per moltes persones –hi havia molts arquitectes municipals i molts enginyers municipals a Alemanya que llegien els tractats de Stübben i de Baumeister i, per tant, tenien una influència; o llegien Sitte, parlaven d'ell i es traduïa al francès i l'anglès, i deien que la ciutat havia de ser artística–. Cerdà no va produir aquests efectes (potser els té avui en segona derivada), però en canvi, sí que va tenir una influència molt directa sobre el seu entorn immediat; és a dir, la configuració de les lleis d'eixample i el seguiment d'altres eixamples dins i fora de la Península. És ben sabut que a redós de Cerdà, primer de tot Madrid aprovava el seu pla d'eixample un any després que Barcelona; dos anys després, el 1863, va ser Bilbao, i el 1865 va ser Sant Sebastià. Aquell mateix any, aquí s'aprovà el Pla Molina de Sabadell.

Daniel Molina era coetani de Cerdà –també es presentà al concurs d'eixample de Barcelona–, era l'arquitecte de la Diputació i autor d'una sèrie de projectes i plans d'eixample prou importants –com el de Sant Boi, mai realitzat però un exemple

prou interessant de com l'eixample s'enfila a la muntanya; en canvi, sí que es va realitzar el de Sabadell-. Sabadell és avui l'Eixample Molina; a Terrassa, el Pla Coret va venir quinze anys més tard. Després, van venir els eixamples de Llevant, fonamentals: Elx, Alcoi i València –el de València el més tardà, gairebé ja al tombant de segle–, tres exemples bàsics d'elements sobre els quals la cultura urbanística catalana va tenir una influència derivada inqüestionablement de la feina i les idees de Cerdà. Això ha configurat un sistema de creixement de la ciutat no sempre bo –quan s'ha estirat en aquest segle–, però que en un principi va donar al cor d'aquestes ciutats una duplicació del casc històric, que els ha permès convertir-se en ciutats pròsperes i modernes amb un sistema fàcil, econòmic, senzill i relativament simple d'administrar; amb cessió de vials; una delimitació molt clara d'espai públic i d'espai privat; un sistema d'expropiació bastant inqüestionable, i una economia de xarxes de serveis i de claredat de circulació. Aquests trets han permès que nuclis mitjans o a vegades grossos (com València, Bilbao o Sant Sebastià), que es reclamen inqüestionablement seguidors del model de Cerdà, poguessin doblar i conservar els seus cascants antics i, a la vegada, tenir molt al costat una ciutat nova en la qual han viscut gairebé un segle de fàcil evolució urbana.

A mi em sembla que aquesta és una qüestió molt important per valorar la influència de Cerdà, que passa a través de tots aquests exemples a un mecanisme d'influència més gran a l'àrea del mediterrani (i ara no estic fent colonialisme cultural). Però és veritat: Cerdà devia interessar, ja no d'una manera tan directa –sense conèixer ni les idees ni el nom d'Ildefons Cerdà–, ni potser coneixent un sistema d'urbanització que després han seguit ciutats italianes, del sud de França o del nord d'Àfrica. Els francesos sí que l'han seguit molt. Tot i que no podem pas dir que hagin estat copiant Cerdà, en algunes ciutats franceses hi conflueixen la influència i l'exemple de les experiències d'aquestes ciutats mediterrànies nostres.

Aquestes experiències mostren que les ciutats poden créixer amb un sistema d'urbanització diferent del que hi ha hagut en d'altres ciutats amb una extensió més radial o un estirament de l'estructura del nucli de la ciutat, com és característic de les ciutats centreeuropees o nòrdiques. No hi ha dubte que els exemples que es van derivar de l'obra de Cerdà –d'aquest mecanisme de l'eixample com a ciutat paral·lela, com a ciutat dual– han estat influents en d'altres. Des del punt de vista de la història de la cultura urbanística dels últims cent o cent-cinquanta anys, cal veure la qüestió de la influència exterior en aquest sentit, perquè la influència directa –sigui del llibre o sigui de la persona– ha estat gairebé nul·la i no cal buscar-la perquè no existeix, no es trobarà.

Una altra cosa és el que hi hagi avui sobre coneixement del nom, el pensament i els exemples de l'obra de Cerdà; aquest és un altre front. A més, la influència no és

sempre beneficiosa, perquè moltes vegades es tradueix en mimetismes (per exemple, a Madrid s'ha fet últimament l'*Ensanche de Madrid Sur*). Llavors, fer literalment un eixample avui dia, quan es construeix molt més de cop i on el sistema de la propietat és diferent, dóna una espècie de caricatura, que no dic que sempre estigui malament, però moltes vegades és una mica carrinclona i no sempre resulta encertada. A França, aquest sistema de teixit com d'eixample també està tenint una aplicació (en aquests moments bastant regressiu). En alguns aspectes de Ricard Bofill, sense voler fer polèmica familiar, hi ha com una mica de rebullit, que és la versió menys positiva de la popularització de l'eixample i de Cerdà com a tal. En canvi, hi ha altres versions actuals que van més al fons de la qüestió, amb molta més virtualitat des del meu punt de vista: quin és el paper de la infraestructura respecte al que és el creixement pròpiament dit?, o quina és la relació amb el territori, que era un altre dels elements evidents del pensament de Cerdà?

Aquesta invenció dels eixamples, si s'ha d'atribuir a algú és a Ildefons Cerdà. En bona part, cal entendre que és l'aportació fonamental de Cerdà a la història de l'urbanisme europeu; pot ser que no sigui exclusiva de Cerdà pel fet que l'autor d'una obra realitzada –i més si parlem d'una obra d'aquesta magnitud– té una sèrie d'influències i autories molt més variades, però no hi ha dubte que el pensament original és seu. Aquest valor històric, aleshores, sí que em sembla un moment fonamental de la història de la urbanització europea i, sobretot, de la urbanització mediterrània; una categoria de forma o de projecte de ciutat que no trobarà altra comparació equiparable fins a les *New towns* angleses dels anys trenta i quaranta, que seran una altra aportació amb una idea, una forma més o menys precisa, una actuació i uns resultats.

La transformació de les *New towns* ha estat un altre moment important de la història de l'urbanisme, perquè inclou un problema de reflexió, concepció, instrumentació tècnica, execució i, després, un problema d'utilització. En un altre sentit, hem definit el concepte de casc o centre històric tal com ha estat establert, utilitzat, conservat i planificat a partir dels anys setanta (una altra creació de la urbanística), que no es distingia fins aleshores. D'aquesta mateixa manera, sí que em sembla que els eixamples –el de Barcelona, no cal dir-ho, de manera paradigmàtica– representen un moment d'influència que va més enllà del seu naixement. Per tant, és indiscutible que els eixamples i, sobretot, la figura de Cerdà portaran –en el bo i el dolent– l'exemple de l'Eixample de Barcelona al capdavant; són uns elements d'enorme influència en l'enteniment del que són les ciutats a Europa.

Sobre les modificacions del Pla Cerdà hi ha gent que veu l'ampolla mig plena i d'altra mig buida. Jo sóc dels que la veu mig plena: m'impresiona i m'admira tot el que hi ha de fidel a la idea original. Tampoc crec, però, que la formalització de les

edificacions fos una contribució important del pla ni una intenció molt clara de l'autor. La prova és que aquestes configuracions –fins i tot en planta– les va modificant en les seves diferents versions; però també el fet que si Cerdà hagués tingut una configuració específica i l'hagués repetit un miler de vegades, hauria donat una ciutat d'un avorriment infinit. Algunes de les recreacions imaginades del que hauria estat la ciutat projectada de Cerdà fan esgarrifar (s'han presentat a algunes exposicions, a vegades amb una certa intenció de denúncia: l'Eixample hagués hagut de ser així, amb tots els patis lliures i amb totes les cases d'igual alçada). Perquè dius: quina vida es produeix en aquests espais? Ja no parlo de quina conservació, ni quina seguretat, ni d'altres coses; sinó del fet que la ciutat no es fa d'espais buits repetits de manera sistemàtica. Si això estava en el cap del Cerdà o no segurament ningú ho pot saber, però millor pensar que no hi estava i que allò que el preocupava no era exactament això, sinó l'ordenació del sòl, que és l'aspecte en el qual ell va ser clarament innovador.

A diferència d'Alberti –que configurava cases– i els barrocs –que dibuixaven la ciutat a partir de dibuixar les cases–, Cerdà va comprendre que la ciutat es podia projectar dibuixant només el terra. Aquest concepte és vital; aquest és el progrés que donen els eixamples i aquesta és la seva contribució fonamental. Més endavant, la *Carta d'Atenes* va donar un altre pas històric en el progrés del projecte de la ciutat, ja que va plantejar que s'han de considerar, a més a més, els usos del terra, cosa que Cerdà encara no havia fet. Des del punt de vista del mètode, l'aportació fonamental de la idea d'eixample és dibuixar la forma del terra; en canvi, no inclou una gran especificitat sobre la configuració. No hi ha dubte que algunes de les deformacions que ha tingut el Pla Cerdà –excessos de densitat o d'utilització de l'espai– han estat negatives, però moltes de les transgressions o infidelitats que ha tingut el Pla Cerdà han estat enriquiments. Abans es comentava la capacitat del Pla d'absorbir les seves excepcions (aquesta és la gran riquesa d'un bon projecte general). No es tracta de recórrer al terme clàssic agustiniana de la unitat en la diversitat, però quelcom hi ha d'això; la famosa *mansana* de la discòrdia n'és l'exemple més paradigmàtic. La fidelitat al dibuix planimètric de Cerdà –el que mostrava totes les cases iguals– no hagués pas donat una ciutat millor que la que tenim. L'excés de densitat té certs inconvenients i presenta uns abusos socials, però també diríem que la repetició *at infinitum* d'una mateixa fórmula tampoc va implícita en el gran concepte territorial que hi ha en el Pla Cerdà.

La composició de la casa, amb un principal una mica aixecat i d'altura important; un segon pis, i successivament pisos més petits és una composició bastant uniforme a Europa, que es fa a Barcelona sobretot a partir de les transformacions de París. Barcelona és molt tributària de París en molts elements de la seva construcció –com

són els carrers, les cases o les botigues—, no només a partir de l'Eixample, sinó que ja venia d'abans. Si Barcelona ha copiat alguna ciutat, aquesta és París; perquè l'han copiat els barcelonins, els constructors, els arquitectes, els administradors, els polítics i els diaris. Aquesta disposició de les cases va aparèixer amb les transformacions de Haussmann, però no és exclusiva de París. En canvi, el Rhin de Viena, que és una transformació d'aquella època, ja no té aquesta disposició tan clarament; és més dual, té un pis bo i quatre de petits. A París, per la seva banda, aquest esglaonat hi és present; més endavant —una mica romànticament—, s'ha dit que si això de tots en una mateixa escala eren les classes socials. Quelcom hi ha de cert, potser hi havia una idea d'integració social que avui funcionaria poc. Per bé que no és exclusiva de Barcelona, apareix a l'eixample central.

Em sembla apreciable i molt destacada l'actitud oberta i de curiositat intel·lectual de Cerdà. Per exemple, el seu esforç sobre la documentació topogràfica dóna com a resultat el primer topogràfic (amb corbes a cada metre) que es fa del pla de Barcelona. Això vol dir, per a una àrea urbana tant grossa, que ell no s'hi posava sense la seva estadística sobre l'ocupació del casc antic i el seu interès per la higiene i l'administració dels recursos, sobretot de l'aigua.

En la teoria general, després d'haver definit la *mansana* tipus, d'haver dit com s'ha de circular i d'haver enunciat tota la disposició general hi ha quelcom al final que és una espècie de resum del que ell considera com la mesura per definir com és de bona una ciutat, una qüestió que ell xifra concretament en la densitat. Resulta molt curiós que el raonament de Cerdà acaba tancant-se sobre una qüestió de densitat; en el fons, de no tenir les altes densitats del casc antic i de fixar un estàndard per a aquesta densitat, quelcom tan modern com això quant a criteri. En altres paraules, tindrem una bona ciutat quan tinguem un estàndard de densitat homogèniament repartit. És per això que diem com han de ser els carrers, com han de ser les illes i com han de ser els patis; no perquè ens agradi així o perquè vulguem que se circuli millor, sinó perquè volem que la gent visqui amb unes bones condicions de densitat. Aquest argument em sembla essencial i enormement avançat en el seu temps, perquè és com establir un criteri abstracte de qualitat urbana, d'urbanitat; com pretendre arribar ja des d'allà al que després n'hem dit el dret a la ciutat. El fet que cadascun dels ciutadans tingui dret a la ciutat és tenir dret a un bon estàndard de ciutat, que ell mesura en la condició més polèmica i més sagnant d'aquell moment: la densitat d'ocupació. A mi això em sembla que té molt a veure amb aquesta visió molt més àmplia (gairebé de filosofia social) sobre el que és la ciutat, que depassa els valors pròpiament tècnics i —fins i tot— els instrumentals de la seva proposta.

Materials propis de Cerdà

CERDÀ, Ildefons. *Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona. Prólogo de la edición facsímil por Antonio Barrera de Irimo; bibliografía por Fabián Estapé. Facsímil de la 1a ED., Madrid, Imprenta Española, 1867.* Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1968-1971.

Bibliografía

BUSQUETS, Joan [et al.] *Treballs sobre Cerdà i el seu Eixample a Barcelona.* Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1992.

FLORENSA, Adolf: *Ildefonso Cerdà. El hombre y su obra.* Edición de homenaje del Ayuntamiento de Barcelona con motivo de la aprobación del proyecto de ensanche de la ciudad. Barcelona: Gráficas Raiclan, 1959.

LUB. *El Ensanche: exposición del estudio del ensanche de Barcelona.* Resum del treball “Estudio del Ensanche Cerdà”, realitzat per un grup de treball del Laboratori d’Urbanisme de l’ETSAB. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. MOPU. Dirección General de Acción Territorial y Urbanismo. DL 1984.

MAGRINYÀ, Francesc; TARRAGÓ, Salvador. *Cerdà, urbs i territori: una visió de futur.* Catàleg exposició Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca. Madrid: Electa España, DL 1994.

SOLÀ-MORALES, Manuel de. “Querido León, ¿y por qué 22 x22?” *Arquitectura bis*, núm. 20, 1978.

SORIA, Arturo (compilador). *Cerdà: las cinco bases de la teoría general de la urbanización. Compilación, estructuración y comentario. Prólogo de Albert Serratos.* Madrid: Electa España, DL 1996.

TARRAGÓ, Salvador; SORIA, Arturo. *Ildefonso Cerdà (1815-1876). Catálogo de la exposición conmemorativa del centenario de su muerte.* Madrid: Colegio de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos, 1976.

2C. *La Manzana como idea de ciudad: elementos teóricos y propuestas para Barcelona. Seminario Internacional de Arquitectura Contemporánea.* Barcelona: 2C, 1982.

Relació d’il·lustracions

1. Pla del Projecte d’Eixample de Barcelona, d’Ildefons Cerdà (1859). Pàgina 34.
2. CERDÀ, Ildefons. *Teoría de la construcción de las ciudades aplicada al proyecto de reforma y ensanche de Barcelona.* Barcelona, abril de 1859. Pàgina 36.